

Kríza politickej sféry. Pokus o koncept

JURAJ LAŠŠUTH*

Abstract: The Term Crisis in the Political Sphere: An Attempt Towards Conceptualisation

The term crisis is commonly used in intellectual rhetoric, in scientific articles, by people in everyday contexts, and especially in public speeches by politicians. Since references to crisis (rhetoric of crisis) have a particular resonance in the political sphere, a better understanding of this concept is much needed.

The aim of this article is to bring the term crisis into the context of political theory. This will be done via reference to the works of Carl Schmitt, Michael Walzer and Classical Realists such as Hans Morgenthau and Michael Williams. The term crisis will be characterized as part of an illocutionary speech act which signifies "politicization"; this means moving an issue from its "ordinary sphere" to the political sphere. On the basis of this contextualization, several models of crisis in the political sphere will be constructed.

Keywords: crisis, plurality of spheres, balance of power, autonomy

1. Úvod

Jednou z kľúčových tém moderných klasikov, znovuzakladateľov oboru politickej filozofie pôvodom z Nemecka, je otázka uchopenia politickej sféry. Základná výzva pre tematizovanie a uchopenie problému „politická“ je u veľkej časti z nich spoločná – nemecká spoločnosť sa ocitla v prvej polovici 20. storočia v kríze. Táto jej kríza nie je len prejavom zvláštneho nemeckého vývoja (Sonderweg) v nemeckej kríze sa obnažuje problém moderného vývoja/civilizácie. Autori sa samozrejme líšia v určení príčin krízy nemeckej/modernej spoločnosti: ako dôvody identifikujú napríklad problém scientizmu (Morgenthau 1967: 2–3), rozklad verejnej sféry koncepcie zoon politikon (Arendtová 2002: 7–18), dialektiku osvietenstva a príklon k administrovanému svetu (Adorno-Horkheimer 2009: 9) depolitizáciu a neutralizáciu (Schmitt 2007: 79n), slabosť parlamentu a formát strán honorácie (Weber 1998: 268–269), byrokratizáciu (Weber 1978: 1393n), samoreguláciu/samodeštrukciu trhu (Polanyi 2006). Ako liek na „krízovosť“ nemeckej/modernej spoločnosti je týmito mysliteľmi pravidelne doporučená rekonštrukcia politickej sféry.¹

Práve títo autori (alebo ich intelektuálne dedičstvo) neskôr rekonštruovali obor politickej filozofie (McCormick 2004: 195), v ktorej sa tematizácia politickej sféry stala etablovanou témou následne používanou v politologických analýzach.² Súvislosť krízy/krízovosti spo-

* Autor je výzkumným pracovníkom Centra globálnych štúdií – Ústav politologie Univerzity Karlovy v Praze, e-mail: juraj.lassuth@gmail.com. Predkládaný text je súčasťou vedeckého zámery Centra globálnych štúdií.

ločnosti a otázka politizácie – politickej sféry je tak zreteľná už pri (znovu)založení oboru politickej teórie. V súčasnosti sa tematizácia vzťahu depolitizácie a krízy/krízovosti dostáva nové impulzy a to jednak ako reakcia na globalizáciu a vzniku globalizovaných sfér (a vlastne aj území), kde „nie je priestor pre autoritu“³ (ako napr. finančná sféra), ktoré plodia nestabilitu a predstavujú zdroj ohrozenia. Politizácia hrá svoju rolu aj pri obhajobe (radikálnej) demokracie (politizácia rovná sa demokratizácia) (Laclau a Mouffe 2001) (Pateman 2003: 41), a obecné ako súčasť alternatívy k „hegemonickému krízy produkujúcemu“ neoliberalizmu.⁴

Analýza spoločenskej krízy a z toho plynúca nutnosť politiky/politizácie je prítomná v politickej teórii od jej počiatkov až po dnes. Vyššie spomínaní autori v zásade tvrdia, že „depolitizácia plodí spoločenskú krízu“. Silná tradícia politickej a morálnej filozofie v rámci liberalizmu/libertarianizmu, napr. Friedrich Hayek na druhej strane obhajuje, a nie bezdôvodne, opačnú tézu – „politizácia (politické plánovanie ekonomiky) plodí spoločenskú krízu a totalitarizmus“.

Toto protichodné posúdenie vzťahu politiky a spoločenskej krízy si žiada bližšiu pozornosť. Prvou témou tohto textu je preto práve preskúmanie vzťahu fenoménu krízy a politiky a to „v logike otcov a matiek politickej teórie“. Prečo je (častou) príčinou spoločenských kríz depolitizácia? Akým spôsobom riziko krízy takpovediac konštituuje politickú sféru. Prečo je odkaz na krízu spúšťáčom politizácie? Aké dôsledky má riziko spoločenskej krízy pre formát a obhajobu politickej sféry a jej vzťah k ostatným sféram? Pomocou odkazov na Carla Schmitta, Barryho Buzana a Michaela Williamsa tak bude formulovaná teória politickej sféry ako priestoru pre „riešenie kríz“.

Druhú téma článku je takpovediac reakciou na výhrady liberálov ako Friedrich Hayek – uchopenie fenoménu „krízy politickej sféry“ resp. „politickej sféry ako častej príčiny spoločenských kríz“, politizácie ako cesty do nevoľníctva. V kontexte ospravedlnenia politickej sféry, ktorej sa venujem v častiach II.–IV., sa preto v V. časti článku pokúsím o uchopenie príčin a formátov krízy politickej sféry. Prečo sa „sféra určená na riešenie kríz“ ocitá sama v kríze? Aké sú najčastejšie príčiny, že sféra moci a jej predstavitelia sa ukazujú zoči-voči určitému problému neschopná/bezmocná? Aké sú jej najčastejšie prejavy a formáty?

Pokus o teóriu politiky, ktorý je obsahom tejto práce, tak môže pomôcť vysvetliť, prečo môže byť politická sféra „liekom aj príčinou“ spoločenskej krízy, a pokúsiť sa odhaliť situácie, kedy sa z „lieku“ stáva „jed“, a teda charakter, klady a riziká politiky.

V skúmaní po rekonštrukcii pojmu politickej krízy preto budem postupovať nasledovne:

V prvom kroku, nadväzujúc na analýzu Reinhardta Kosselecka o historických premenách používania slova kríza,⁵ bude tento pojem popísaný ako prienik dvoch metaforických línií:

- teologickej: kríza ako grécky pojem pre posledný súd a príchod kráľovstva božieho;
- medicínskej: kríza ako vyhrotená situácia v priebehu ochorenia, kedy sa rozhoduje, či pacient prežije (a v akom stave prežije) alebo zomrie, v ktorom sa rozhoduje o budúcom priebehu choroby.

V druhom kroku pomocou teórie rečových aktov charakterizujem rétoriku krízy ako performatív presúvajúci konkrétny fenomén do politickej sféry.

V treťom kroku vysvetlím predstavu plurality sfér a pozíciu politickej sféry, ako je charakterizovaná a analyzovaná Hansom Morgenthauom, Michaelom Williamsom a ďalšími teoretikmi politiky. Následne, vychádzajúc z predchádzajúcich úvah, bude identifikovaných 7 modelov politickej krízy.

2. Zdroje metaforiky krízy

Nemecký teoretik Carl Schmitt vo svojom spise *Politická teológia* predostiera tézu, že „všetky významné pojmy modernej teórie štátu sú sekularizovanými pojmami“ politickej teológie (Schmitt 1985: 36).⁶ V prípade pojmu kríza tento kontroverzný Schmittov názor platí nielen „štruktúrne“ (rétorika krízy vyzýva k „zvláštnym zásahom“, k suspendovaniu normálneho fungovania), ale aj lingvisticky – jeden a zrejme zásadný zdroj jeho používania má svoj pôvod v apokalyptickej rétorike Novej zmluvy.

Pojem krízy bol kľúčový už pre klasickú grécku politiku – v starej gréčtine znamenal rozvod, hádku a súdne rozhodnutie („spravodlivosť je rozhodovaním o tom, čo je podľa práva“ (Aristoteles 1999: 52)). Schopnosť súdneho rozhodnutia bol pre Aristotela definičný znak občana/občianstva – spojenie krízy a politiky je tak toho najstaršieho dáta.

Pojem, ktorý sa pôvodne spájal s gréckou polis, bol prevzatý Septuagintou a Novým zákonom. Zatiaľ čo v gréckom kontexte sa krísis spája s pravidelným rozhodovaním, súdnym zhromaždením občanov o spravodlivosti (občania v krísis vytvárajú spravodlivú obec), v kontexte Septuaginty, ale aj Nového zákona je to boh, kto súdi celý ľudský svet, aby na jeho troskách postavil nový (boh v krísis vytvára nový spravodlivý svet). Vážnosť a pátos konceptu posledný súd súvisí s rizikom „večného zatratenia“, ktorý tento súd prináša. V kríze boh rozhoduje o kľúčovej udalosti bytia jednotlivca (zatratenie alebo večný život), preto aj človek/spoločnosť je vyzvaný k dôslednému rozhodnutiu. Obraz posledného súdu preto má mobilizovať k radikálnej zmene života (pokánie) a väčšej oddanosti. S posledným súdom prichádza posledný predel – kráľovstvo božie⁷ so spravodlivosťou a plnosťou, ktoré nahradí „hriešny“ svet, ktorému vládne satan.⁸

Ďalšia tradícia metaforiky pojmu kríza pochádza z prostredia medicíny. Kríza v tejto metaforickej línii predstavuje štádium v priebehu choroby, v ktorej sa rozhoduje, či pacient bude žiť, alebo zomrie (Kosseleck 2006: 360). Kríza je situácia, kde sú obe možnosti otvorené – smrť alebo život, a záleží na úsudku lekára, jeho diagnóze, a liečbe, ktorú zvolí, či dôjde k uzdraveniu, k úmrtiu, alebo či sa bude nemoc opakovane vracat.

V metaforike medicíny máme pred sebou dualitu zdravie – „nemoc k smrti“. Človek má byť zdravý, z nejakého dôvodu (ktorý treba odhaliť) ale prežíva nemoc, ktorá, keď sa nechá svojmu priebehu, spôsobí smrť. Implicitne sa predpokladá, že pacient si nevie sám pomôcť, preto prichádza lekár, ktorý spozná chorobu, určí diagnózu a štádium, v ktorej sa choroba nachádza. Ak sa choroba nachádza v stave krízy, pred chorým pacientom stojí dilema – liečba alebo smrť. Kríza je tak čas pre rozhodnutie na základe analýzy urobenej lekárom. Ten rozpoznáva príznaky (ktoré pacientovi nie sú jasné), predpovedá priebeh, a ak je jeho úsudok správny, a pacient mu „uverí“, dostáva nádej na ďalší život a to buď v úplnom zdraví, alebo si uvedomí „chronickosť“ svojej choroby, ktorej prispôsobí svoj život. Kríza choroby je zlomový bod života. Jej odhalenie a patričná reakcia je preto zásadne dôležitá. To ale nemusí byť dostatočné – kríza má v sebe konštitutívne prvok neistoty, nie je zjorné, či sa človek vylieči, alebo nie. Štádium choroby môže byť v tak pokročilom štádiu, že ani správne ordinovaná liečba nemusí byť účinná.

Tieto dve línie metaforiky sa ale v dôsledkoch líšia – metaforika posledného súdu smeruje k radikálnej dôslednej spoločenskej zmene, k deštrukcii a novej tvorbe („novému nebu a novej zemi“), pretože stará zem je skrz naskrz neprijateľná/skazená. Metaforika choroby a liečby môže

viesť k umiernenosti, pretože jej účelom je návrat k „pôvodnej forme“, zdraviu, ktoré predchádzalo chorobe (ktorá je zvláštnym stavom), k obnoveniu a teda len k čiastočným zmenám.

Vízia smrti a života, spásy alebo zatratenia, deštrukcie alebo continuity, to sú prvky, ktoré v pojme kríza boli a sú prítomné, tie zrejme dávajú rétorike krízy silný existenciálny náboj a apelatívnosť, v kontexte situácie krízy nikto nemá a nemôže zostať neutrálny. Relatívne ktokoľvek môže poukázať na potenciálnu krízovosť tej-ktorej praxe, a získa pozornosť a často aj podporu pre jednanie. Vážnosť situácie si pritom obyčajne vyžaduje použitie prostriedky, ktoré „normálne“ nie je možné použiť. Hraničnosť situácie, ktorú v sebe pojem krízy obsahuje, nutnosť jednania, či už vo forme „radikálnych rezov“ – liečby, alebo „vytvorenie nového sveta“ činí z konceptu a rétoriky krízy dôležitý prvok, priam podmienku života spoločnosti. Práve súvislosť rétoriky a jednania nás privádza ku koncepcii rečových aktov a sekuritizácie ako dôležitého prvku odhaľujúci súvislosť medzi metaforikou krízy a politickou sférou.

Tabuľka 1: Metaforiky krízy – porovnanie

	teológia	medicina
autorom diskurzu krízy je	prorok (pozorovateľ)	lekár (aktér, odborník)
apel autora smeruje k	Izraelu/cirkvi	pacientovi
výsledkom krízy je	zatratenie alebo vykúpenie	zdravie alebo smrť
symptómom krízy je	nespravodlivosť, bezbožnosť – tragédia ľudstva dosahuje vrchol (sily zla „dostávajú voľný priestor“) – svetodejinnosť, unikátnosť	nemoc/bolesti pacienta sú v najvyššom stupni – možnosť opakovania
po prebehnutí krízy nasleduje	radikálne iný stav (nové nebo a nová zem)	pôvodný stav (prirodzený stav) – zdravie
kríza je rozpoznaná	intuitívne (zjavením)	odborne/technicky
hodnotenie krízy	ambivalentné	negatívne
rétorika krízy nás odkazuje na	blízku budúcnosť	súčasnosť
situácia krízy je charakterizovaná	dilemou ohľadom budúcnosti, konfliktom protikladných síl, nutnosťou primerane jednať	dilemou ohľadom budúcnosti, konfliktom protikladných síl, nutnosťou primerane jednať
od oslovovaného rétorikou krízy sa čaká	iniciatíva, premena charakteru/myslenia	poslušnosť pokynom lekára
výsledkom rétoriky v pozitívnom prípade má byť	zmena jednania (na ktorú možno boh zareaguje) alebo pripravenosť na jej príchod radikálna dôsledná zmena – „nové nebo a nová zem“, „revolúcia“	zdravie/pôvodný stav návrat k „pôvodnej forme“, obnovenie, možnosť relatívnej umiernenosti, „reforma“

Zdroj: Autor

3. Performatívne rečové akty, teória sekuritizácie a problém konceptualizácie krízy politickej sféry

Kríza je minimálne od druhej polovice 19. storočia kľúčovým pojmom spoločenských a humanitných vied, klasici (ale nielen klasici) sociálnych vied a filozofie pojem kríza hojne používajú pre popis modernej spoločnosti (viď Masaryk 2000a: 229, Masaryk 2000b: 126, Masaryk 2000c: 176, Durkheim 2002: 216, Carr 1991, Husserl 1970: 7). Úzky vzťah medzi

spoločenskou krízou a ustavením politickej/republikánskej vlády môžeme ale vysledovať aj u starších autorov, napríklad v prácach Niccola Machiavelliho.⁹ Zdá sa však, že ani oni ho nepoužívajú len ako analytický/popisný pojem. Rétorika krízy má v ich textoch tiež charakter performatívu – nemá len prispievať k interpretácii alebo k porozumeniu, nemá byť posudzovaná len podľa svojej pravdivosti (nie je to, použijúc slovník J. Austina konštatív), skôr má pútať pozornosť a vyzýva k reakcii, k jednaniu, rétorika krízy vytvára novú skutočnosť, nový kontext a možnosť jednania.

Performativita rétoriky krízy sa najvypuklejšie prejavuje v situáciách, kde je krízový stav konvencionalizovaný a formalizovaný,¹⁰ ako napríklad v prípade prírodných katastrof, vojny¹¹ alebo štátneho prevratu. Vtedy je presne dokonca zákonom určené kto, akým spôsobom a s akými dôsledkami môže vyhlásiť stav krízy – čím sa naplňujú formálne požiadavky pre performatívny akt (Austin 1962: 26). Tým sa ale použitie rétoriky krízy nevyčerpáva. Zaujímavosťou rétoriky krízy s dôsledkami pre charakter politickej sféry je, že mimo situácie vojny a prírodnej katastrofy sú pravidlom situácie, kde nie je formálne určené kto, ako a s akými dôsledkami vyhlasuje krízu – to vyplynie z presvedčania, analýz, dlhodobého upozorňovania¹² a rôznych iných metód praktikovaných rôznymi ľuďmi v rôznych situáciách, a na rozličných fórach, a to pomocou „ilokučných a perloučných aktov“ (Austin 1962: 108n).

Rétorika krízy tak často pôsobí v kontexte, keď „tí, čo by mali jednat' a varovať“, čo sú určení k performatívnemu (ilokučnému) aktu, tak z mnohých dôvodov nerobia (nevedia alebo nemôžu alebo odmietajú tak urobiť). Ako príklad tohto použitia slova kríza môžeme vidieť v oblasti ekológie, kde na základe analýzy rôznych trendov (rozpúšťanie ľadovcov, hrúbka ozónovej vrstvy, meranie teploty oceánov, ale aj časté ekologické katastrofy) vzniká takpovediac dopyt „zmeniť stav vecí“. To sa spočiatku muselo/musí diať proti vôli a záujmom tých, ktorí sú v zásade k riešeniu podobných kríz určení (štát/politická sféra), a to pomocou rétoriky krízy biosféry aktivistami a niektorými vedeckými inštitúciami smerom k vládam a hlavne k verejnosti¹³ – spor o krízu, tj. či je situácia krízová alebo nie, je preto dôležitou súčasťou politického konfliktu.

To, čo vyzýva k jednaniu, nie je len analýza (i keď tento rozmer rétoriky krízovosti nie je možné opomenúť), ale aj presvedčanie kritického počtu ľudí, že v týchto procesoch/fenoménoch je zárodok vývoja, ktorý môže/je deštruktívny. A aj keď sa presvedčanie, že čelíme riziku, zvyčajne neobíde bez analýzy a argumentácie, rétorika krízy nie je len „závislou premennou“ tejto analýzy. Rétorická figúra krízy, keďže mobilizuje k podpore a získaniu moci, totiž môže byť používaná z perspektívy „racionality sociálneho vedca“ neoprávnene, nezmyselne, môže sa stať sebanaplňujúcim sa proroctvom (napr. krízová rétorika nedostatocnej likvidity bánk nakoniec zapríčini ich skutočnú nelikviditu (Krugman 2009: 99)).

Aj z týchto dôvodov je zrejme vhodné uchopiť pojem kríza pomocou diskurzívnej analýzy – ako sa pojem kríza používa, „ako funguje“ vo verejnom diskurze, aké metafory a trópy sa v kontexte krízy používajú, kedy bolo jeho použitie dôvodom zmeny politiky, a kedy nie, ako sa diskurzívne konštruuje situácia krízy.¹⁴

S touto predstavou reflektujúcou „lingvistický obrat“ skúmania politiky korešponduje teória bezpečnosti Barryho Buzana, založená na koncepte sekuritizácie¹⁵ (Buzan 2005: 34n) – teda na koncepte rečových aktov prednesených kľúčovými aktérmi (pričom okruh týchto aktérov sa mení zo sféry na sféru, a ani v rámci jednej sféry¹⁶ (Buzan 2005: 44) – napr. v rámci ekonomickej sféry, nie je okruh sekuritizátorov presne vymedziteľný), pomocou apelov, ktoré má spoločnosť prijať (Buzan 2005: 36).¹⁷

Kríza je tak, minimálne v kontexte teórie politična Carla Schmitta a Hansa Morgenthaua a konceptu bezpečnosti Barryho Buzana, hraničným pojmom, obrazne povedané bránou, pomocou ktorej prichádzajú problémy a fenomény jednotlivých oblastí spoločnosti do politickej sféry (chápanej ako priestoru verejnej debaty a rozhodnutia) alebo dokonca k formám zvlášť intenzívnej politizácie – sekuritizácie (symbolizovanej rozpustením parlamentu a vyhlásením výnimočného stavu).

Diskurzívna analýza má ale svoje obmedzenia. Analýza diskurzu nám síce môže pomôcť popísať, ako je pojem krízy používaný, kto kedy a s akým úspechom sa odvolal na krízovosť. Kríza je v tomto kontexte „to, čo bolo úspešne za krízu označené“: buď ako pravdepodobná možnosť v budúcnosti, ktorej je treba sa vyhnúť, alebo ako súčasnosť, ktorú treba premeniť. To je ale nedostatočné určenie. Aj v rétorike krízy hrá kľúčovú úlohu, i keď často vágny, ale predsa len nejaký obraz situácie, štruktúry, ktorá je neprijateľná. Úspešný apel na krízu musí byť prijatý dôležitou časťou obyvateľstva, ktorá si odkazom na krízovosť niečo predstavuje.

Ako som už naznačil, odvolajúc sa na teóriu politična Carla Schmitta a teóriu sekuritizácie Barryho Buzana, odkaz na krízu je to, čo prenáša problém zo svojej materskej sféry (ekonómika, technika, rodina) do politickej sféry. Ak je napríklad globálne otepľovanie predstavené ako fenomén smerujúci k radikálnym zmenám biosféry, a prebehlo úspešné presvedčanie verejnosti a politikov, že je najvyšší čas jednať (bez zásahu privedie samopohyb spoločnosť do existenčných problémov), otázka sa politizovala a politické orgány (najčastejšie štáty, ale aj siete transštátnych regulátorov) a nielen ony skutočne začínajú jednať. Čo ale znamená, keď samotná politická sféra prežíva krízu? Ako uchopiť politickú krízu? Aké môže mať formáty?

4. Pluralita sfér a politická sféra

Pojmu „politická sféra“ budeme rozumieť v náväznosti na koncepciu plurality sfér, ako ju nachádzame u Hansa Morgenthaua (Morgenthau 1993: 5), Carla Schmitta (Schmitt 2007), Maxa Webera (Weber 1998) alebo Michaela Walzera (Walzer 1983). Jadrom tejto predstavy je obraz sveta určovaného „polyteizmom hodnôt“ – plurality sfér jednania, ktoré sa riadia svojimi špecifickými hodnotami, záujmom, východiskami, spôsobmi ospravedlnenia jednania. Tieto sféry existujú takpovediac vedľa seba, človek medzi nimi môže voľne prechádzať, no riadia sa rozličnými logikami. Dokonca si môžeme predstaviť, že medzi týmito sférami (ich záujmami a ospravedlneniami) existujú na úrovni formovania a reformovania spoločnosti čulé kontakty. Existuje medzi nimi „vojny“, spojenectvá, ktoré sa časom menia, existujú nároky na hegemoniu jednotlivých sfér nad ostatnými.

Vo svete existujú rôzne hodnoty, rôzne statky, ktoré nemajú spoločného menovateľa, sú nezrovnateľné. Tieto hodnoty sa rozdeľujú špecifickým spôsobom, ich reprodukcia si vyžaduje špecifické ctnosti (Walzer 1983: 9). Niektoré mali alebo majú univerzálne ambície (nárok aby každé spoločenské jednanie bolo hodnotené podľa jedného kritéria – napríklad zbožnosti alebo výnosnosti), niektoré sféry sklonu k vlastnej univerzalizácii nikdy netrpeli (intímna sféra). Niektoré hodnoty mali sklon vzbudzovať v jednotlivých epochách nedôveru (typicky intimita spájaná s melanchóliou bola považovaná v priebehu stredoveku za nebezpečnú – napríklad tým, že ničila manželstvo a s ním spoločnosť), niektoré naopak.

Ako príklady sfér určených špecifickou hodnotou môžeme považovať estetiku (zmyslom a motorom ktorej je určovať nachádzať, čo je umenie/krásne a vyzvárať ju), náboženstvo (hľadáním, čo je bohumilé/zbožné a následne jednaním), ekonomiku (tá je určená vytváraním zisku), intimitu (hľadáním a nachádzaním lásky) a konečne politiku.

Čo je charakterom politickej sféry, a aký je (alebo mal by byť) jej vzťah k ostatným sféram,¹⁸ o tom sa vedú filozofické debaty, ktorých aplikácie sa pohybujú od obhajoby totálneho alebo absolutistického (Hobbes) štátu po v zásade antipolitický charakter postulovania dôležitosti „governance“ oproti „government“, ako sa to dialo v 80. a 90. rokoch 20. storočia. V kontexte charakteristiky politickej sféry by sme mohli rôzne teórie pracujúce s koncepciou plurality sfér rozlišovať na „plné“ a „prázdne“.

Za plné pojmá politiky by sme mohli označiť republikanizmus Hannah Arendtovej alebo Hobbesovské pojmá politického spoločenstva určovaného suverenitou. Obe tieto predstavy pomerne presne určujú priestor a inštitúcie, v ktorých sa politika deje (Hobbes – štát, Arendt – zhromaždenie občanov), obidvaja postulujú hodnotu, ktorým sa politika riadi (Arendt – „public happiness“, Hobbes – „mier a bezpečnosť“) a jej nepriateľa (Hobbes – prirodzený stav a anarchia, Arendt – despota, totalitárna spoločnosť), obidve majú svoje cnosti, podľa ktorej sú hodnotení jej aktéri (Arendtová – presvedčivosť rétoriky, Hobbes – „panovnícke cnosti“).¹⁹

Popri tejto koncepcii existuje aj, dá sa povedať eticky menej náročná, menej ambiciózná koncepcia politickej sféry. Je inšpirovaná prácami Carla Schmitta a Hansa Morgenthaua (Scheuermann 1999: 228–229) a Michaela C. Williamsa (Williams 2004), a už spomínaných Barryho Buzana a Ole Weavera.

Podľa Michaela Williamsa je vhodné chápať politickú sféru ako prázdnu sféru (viď Lefort 1988:17),²⁰ ktorá reguluje ostatné sféry: je priestorom boja medzi potenciálnymi súperiacimi sférami a hodnotami o to, aký priestor dostane tá ktorá sféra/hodnota v spoločenskom živote spoločnosti. Jej prázdnota zaručuje, že žiadna sféra, hodnota, a jej predstaviteľ, sa nestanú hegemonickou. Ak politická sféra ako prázdna sféra pre konflikt zostáva prázdna, každá sféra s ambíciou hegemonie bude čeliť protitlaku ostatných sfér v procese boja o moc. Keďže o svoje miesto vo svete sa uchádzajú všetky sféry (pomocou rôznych reprezentantov – od strán, cez záujmové združenia, korporácie, neziskové organizácie), politická sféra pomocou zákonov a vyhlášok potenciálne reguluje široké spektrum fenoménov – od rodinných vzťahov cez pracovné právo po vyznamenávanie hrdinov. Moc – podľa Morgenthaua a Williamsa definíčný znak politickej sféry, tak funguje ako doplnok k „plným“ hodnotám ako profit a zbožnosť a rozhoduje, do akej miery sa prejavujú v spoločenskej praxi.²¹ Politický liberalizmus Johna Rawlsa vychádza z podobných predstáv – postulovanie plurality „komprehenzívnych učení“, ktorá nie je len objektívne daná, ale aj žiaduca a požiadavka konštruovať špecifické politické pojmá spravodlivosti pre politickú sféru.²²

Keďže politická sféra je prázdna a má neurčité hranice, existuje riziko vzniku totálneho štátu, ktorého aparát riadi a reguluje všetky sféry, celý sociálny život. To ale v dôsledku znamená deštrukciu politickej sféry ako voľného priestoru pre konflikt.

S predstavou prázdnoty a otvorenosti politickej sféry je plne v súlade machiavelliovská predstava republikanizmu založená na rovnováhe medzi dvoma základnými vrstvami spoločnosti – elitami a ľudom (Bíba 2011, McCormick 2001: 297n), reartikulácia republikanizmu Phillipom Pettitom ako zriadenia založenom na nedomnancii (Pettit 2002: vii–viii).

Na predstavu Morgenthaua, Schmitta a Williamsa o pluralite sfér a o politickej sfére ako prázdnej sfére, v ktorej prebieha konflikt hodnôt, naväzuje predstava politizácie a politického aparátu (politickej moci). Politizáciu by sme v tomto kontexte charakterizovať ako pokus o artikuláciu ohrozenia, ktorú prináša presadzovanie sa jednej sféry voči druhej – v mene záujmov a hodnôt jednej sféry voči druhej sa to ktoré jednanie, alebo tendencia politizuje: je vyňatá s pravidiel „samoregulácie“ jednotlivcej sféry a je posudzovaná a riešená v politickej „medzi-sfére“. V procese presviedčania, prečo má byť ten ktorý problém prenesený z pravidiel „samoregulácie“ do pravidiel „politickej moci“ (politizácie), hrá prominentnú úlohu rétorika krízy.

Samozrejme, podobné presviedčania a následné rozhodovania sú obtiažne, pretože sféry a hodnoty nie sú prevoditeľné na jedného menovateľa a jednoducho porovnateľné. Nie je možné porovnať „dobro“ voľnej nedele a bohoslužby pracujúcich s možným ušlým ziskom podnikateľa a straty na daniach pre spoločnosť. Hodnotenie nezrovnateľného, presviedčanie, vytváranie rawsovsky povedané reflektujúcej rovnováhy (alebo realisticky povedané rovnováhy moci) medzi rozličnými sférami je charakteristické pre politickú sféru.

Zástupcovia jednotlivých sfér (záujmov) v situácii sporu síce často používajú rétoriku spoločenskej a politickej krízy, s perspektívy politickej sféry a jej určenia je ale podobná situácia takpovediac normálna. Krízu politickej sféry predstavuje situácia, keď politická sféra nie je schopná plniť túto „svoju úlohu“.

Predpokladom funkčnosti tejto sféry je predstava moci. Moc je samozrejme ďalší s pomerne nejasných pojmov s mnohými konotáciami v rozličných sférach, s rozličným uchopením, koncept politickej moci budeme chápať ako kombináciu weberovskej predstavy byrokracie, a predstavy Hannah Arendtovej o politickej moci ako protikladu násilia, ktorá je založená na súhlase (nie na donútení). Svojim spôsobom je stret sfér zmysluplný len vtedy, keď sa výsledok týchto stretov prejaví v praxi – to znamená, že existujú rešpektované procedúry „konfliktu“ (voľby, hlasovanie v parlamente, rôzne druhy rokovaní medzi korporátnymi aktérmi, ale aj manifestácie), ktoré výsledky konfliktu robia „legitímnymi“ záväznými „pre všetkých“.

Na to, aby mohol byť výsledok procedúr aplikovaný, je nutná existencia byrokratického aparátu a postavy úradníka, ako ju popisuje Weberov popis etiky a ospravedlnenia úradníka ako dôležitej súčasti politiky.²³ Ten vykonáva legitímne príkazy, ako by s nimi súhlasil, ako neutrálny nástroj. Moc má teda dve zložky – súhlas (procedúra) a výkon (aparát). Svojim spôsobom hodnotová prázdnota – „byrokrat vykonáva príkazy opierajúce sa o určité hodnoty, aj keď s nimi nesúhlasí tak, akoby boli jeho vlastnými“ Weber 1998: 262–263) a neohraničenosť (dosah byrokracie variuje od minimálneho (nepolitického) zriadenia, po totálny (tiež nepolitický) štát – odzrkadľuje byrokracia a štátny úradník prázdnotu a neurčitnosť politickej sféry.

Zhrnutie:

1. *Spoločenský svet je priestorom, kde sa zjavujú krízy – či už v zmysle lekárskej metaforiky alebo obrazu očakávania príchodu nového veku.*
2. *Riziko krízy spôsobuje strach, mobilizáciu a požiadavku rýchleho a účinného jednania, súvisí totiž s obrazom konca sveta a smrti/deštrukcie.*
3. *Krízovosť nie je objektívna, je predmetom presviedčania a rečových aktov – politizácie.*
4. *Ak presviedčanie prebehne úspešne, je zvyčajne²⁴ ten ktorý krízový fenomén politizovaný (sekuritizovaný) – prenesený zo svojej normálnej sféry do politickej sféry.*

5. *Tento proces je charakterizovaný konfliktom – jednak o tom či sa „skutočne“ jedná o krízu a ako na ňu reagovať. Tento konflikt sa rieši v rámci legitímnych procedúr legitímnymi aktérmi.*
6. *Politická sféra je prázdna sféra medzi „plnými“, definovaná mocou – schopnosťou rozhodnúť a presadiť ktorá predstava/hodnota poprípade aký kompromis sa uskutoční (alebo neuskutoční) aké pravidlá budú platiť, aké inštitúcie je treba k uskutočneniu daného zámeru ustaviť. Je určená pre riešenie kríz.*
7. *Aby mohla plniť svoj účel, potrebuje pre svoju samotnú existenciu, pre nositeľov moci a procedúry rozhodovania súhlas aktérov (legitimita) a nástroje k vykonávaniu výsledkov procedúr (aparát) – zdroje moci.*

5. Od náboženskej/občianskej vojny k absolutizmu, od absolutizmu k autonómii, od autonómie k politizácii. Pluralita sfér a štát v historickom kontexte

Ako naznačuje celý rad teoretikov politiky od antiky po súčasnosť, takto charakterizovaná politická sféra nie je nič samozrejmé a prirodzené – vláda na základe násilia, dominancia a hegemonia „jedného boha, jednej hodnoty“ je historicky staršia než pluralistická vízia politiky: ostatne liberálna vízia plurality sfér relatívne autonómnych na „štáte“ bola reakciou na starší absolutizmus francúzskeho strihu, či na rozbitú jednotu respublica christiana v reformácii.²⁵

Ako príklad vzniku a obhajoby plurality sfér môžu slúžiť spoločenské konflikty 18. a 19. storočia v Anglicku a Francúzsku. Na pozadí absolutistického panstva²⁶ zhruba od 18. storočia prebieha v jednotlivých krajinách Európy presvedčanie skupinami vzdelancov, o blahodárnosti/nutnosti nutnosti nevstupovania suveréna do jednotlivých oblastí ľudského jednanja, ktoré majú zostať autonómne. V intelektuálnych kruhoch prebieha debata, čo je agenda, a čo non-agenda: to pojednáva Bentham a fyziokrati v kontexte ekonomiky (Foucault 2009: 20n), Schiller v otázke umenia (Schiller 2006), Kant v otázke možnosti kritického myslenia/univerzity (Kant 1979: 27–28).²⁷ Locke funduje sféru občianskej spoločnosti ako autonómnú na štáte, pretože sa nevenuje moci/právu ale mravným úvahám o „posudzovaní ctivosti a nectivosti“ (Kosseleck 1988: 54). Z počiatku sa tieto požiadavky odvolávali na racionalitu, súdnosť a umiernenosť panovníka, na ktorého rozhodnutí bolo, či „intervenovať alebo ne-intervenovať“ napríklad v oblasti umenia. Neskôr sa požiadavka autonómia, zrejme vplyvom predstáv republikanizmu francúzskej revolúcie vyostriala, keď v priebehu 19. storočia silneli v Európe požiadavky po ústavnej vláde. Autonómie tak už nemala byť výsledkom osvietenosti panovníka, jeho suverenita mala byť (nehobbesovsky) obmedzená, garancie autonómnych sfér, napríklad pomocou koncepcie ľudských práv, už malo byť dané formálne a záväzne.

Autonómia určitej sféry ale pravidelne vytvára spoločenský vývoj, ktorý je súčasníkmi posudzovaný ambivalentne. Po tom, ako sa ešte pred nástupom revolúcie, teda v situácii absolutizmu, presadila vplyvom škótskych osvietenecov a fyziokratov v Anglicku a Francúzsku doktrína voľného trhu tj. samoregulačného tržného mechanizmu, dostávala sa jej prax a predstavitelia (obchodníci, továrnici, podnikajúci mešťania) do konfliktu s rôznymi protisilami. Pozemková šľachta, cirkev, a humanisticky založení intelektuáli začali z rôznych pozícií kritizovať predstaviteľov novej ekonomiky (a umenia) jednak s pozícií svojich ohrozených záujmov, jednak s pozícií alternatívnych vízií spoločnosti/spoločenských a náboženských

ideológií. Deštrukcia vidieka a anglickej krajiny, rozklad rodiny, nízky počet odvedencov kvôli slabosti populácie, „hegemonia racionality“ kritizovaná romatickým hnutím, a iné otázky, boli používané argumenty proti autonómii trhu.²⁸ Začali sa objavovať požiadavky po zákonodarstve regulujúcom tržné mechanizmy v mene iných sfér a ich hodnôt – nárok na maximálny pracovný čas (intimita), požiadavky na zavedenia dňa pracovného voľna (náboženstvo), pracovné právo a minimálna mzda (dôstojnosť človeka), enviromentálne zákonodarstvo, a samozrejme rovné politické právo (pretváranie politickej sféry) (Polanyi 2006).

Pravdepodobná je ale aj opačná logika – v mene úspechu na trhu práce, alebo krízy ekonomiky v prípade zotrvaní v doterajšej praxi, môže existovať požiadavka po zmene fungovania napr. školstva, univerzít, a vedy alebo iných autonómnych sfér. Zase ale musí existovať sféra, kde je táto požiadavka prednesená, ktorá posúdi, do akej miery je nutný zásah do relatívnej autonómie vedeckého skúmania a vyučovania, a akú má dostať podobu.

Nebola a nie je to však len kritika „jednej sféry a jej hodnôt z pozície inej sféry“, v ktorej sa používa rétorika krízy – kritika sa môže týkať aj sebadeštrukčnej dynamiky vo vnútri jednej sféry, ktorá následne dokáže „stiahnuť so sebou“ celú spoločnosť, a to v situácii keď, že niektorá sféra (mimo politickej) má kľúčovú pozíciu v spoločnosti.²⁹

Pri politizácii jednotlivých praktík, ako už bolo spomenuté, je dôležitý pocit deštrukcie, krízy, násilia, reflektovanej nespravodlivosti, neférovosti, resp. vytvárania priehrad proti silám, ktoré sa „vymkli spod kontroly“ a ohrozujú „svet“ – napr. prírodné sily, trh alebo náboženstvo.³⁰ Poukazovanie na krízovosť vedie priamo k politizácii. Politická sféra bola založená v kríze, v situácii spoločenskej dilemy ktorá hrozila vyústiť do katastrofy. Politizácia sa spúšťa rétorikou ohrozenia, deštrukcie, násilia (nespravodlivosti) alebo ak chcete, krízy.

Podľa predchádzajúceho výkladu by sme mohli charakterizovať politickú sféru ako miesto, kde sa riešia, alebo vytvárajú krízy, jej samotné ustavenie v modernej dobe je spojené s krízovou revolučnou situáciou (Arendt 1990: 141n). Politická kríza je tak každá kríza, ktorú nebola schopná politická sféra zvládnuť, nebola schopná na ňu reagovať – či už kvôli neschopnosti politizácie, alebo jej prebytku, kvôli situácii dilemy, kde politizácia aj depolitizácia hrozí „katastrofou“, kvôli nedostatku moci (či už tento nedostatok spočíva vo fakte, že „osedlanie“ krízy vyžaduje prostriedky, ktoré sú mimo dosah politickej jednotky, nedostatku legitimity ako fenoménu fundujúcemu moc, resp. rozpadu byrokracie), alebo takpovediac jej prebytku – príliš širokej politizácii, príliš mocnej administrácii, ktorá sa stane autonómnu „triedou pre seba“ s vlastnými záujmami a ambíciami. A samozrejme, príčinou krízou môže byť skrátka nesúdnosť, neschopnosť „politickej predstavivosti“ – neschopnosť nachádzať prijateľné formáty riešení.

Zmysel politickej sféry je možno charakterizovať ako schopnosť odhaľovať (konštruovať) a následne riešiť/regulovať krízy, ktoré sa vytvárajú stýkaním potenciálne konfliktných a nesúrodých sfér. Výsledkom je jednak zmena pravidiel a režimov, jednak vznik inštitúcií, ktoré vznikli ako nástroj na riešenie krízovej situácie (napr. národná banka, MME, systém tripartity, antimonopolný úrad, ústavný súd atď.), ktoré sa následne podieľajú na tvorbe a implementácii policy.³¹

Samotná politická sféra sa môže ocitnúť v kríze, hlavne keď sama stráca legitimitu (politizácia je predstavované ako niečo nepatričné, jej zásahy ako apriórne neoprávnené), alebo jej aktéri (úradníci alebo značná časť politickej reprezentácie) nechápu zmysel svojho jednaní – čo sa od nich ako politikov a od politickej sféry vlastne čaká. Pokus o uchopenie rôznych foriem kríz politickej sféry je predmetom nasledujúcej časti.³²

6. Kedy a prečo je „sféra pre riešenie kríz“ v kríze?

Základné dôvody príčin krízy politickej sféry je už v časti IV.I. spomínaná depolitizácia (neschopnosť politizácie) alebo prílišná politizácia: v prvej situácii je politická sféra a jej ospravedlnenie vytesnené, na „prázdne miesto moci“ je dosadená jedna špecifická hodnota. V druhom prípade prílišnej politizácie, politické jednanie nepreneháva autonómiu iným sféram – permanentná revolúcia je typickým príkladom takej situácie, rovnako tak fašistický totálny štát. V nasledujúcich kapitolách budú analyzované jednotlivé modely kríz politickej sféry – ohrozenie politickej sféry z príčin nedostatku politizácie na jednej strane, a jej prebytku na druhej strane, je ale základnou predstavou prejavujúcou sa v jednotlivých formách krízy politickej sféry.

Ako je s predošlého zrejmé, existuje niekoľko modelov spoločenských krízových vývojov, niektoré označím pracovne za statické, druhé za dynamické, jedny za funkčné, druhé za ideologické.

6.1 Dynamické a statické krízy

S dynamickými modelmi kríz sa asi najčastejšie stretávame v ekonomickej sfére – či už v podobe rôznych inflačných deflačných a iných špirál, alebo v malthusovskej a marxovskej vízii pesimistického vývoja kapitalizmu. V pozadí je predstava samopohybu (samoregulácie) vytvárajúci určité očakávania a racionálne jednanie aktérov, ktoré v určitej konštalácii môže vytvárať výrazne suboptimálne výsledky (nezamestnanosť, pokles HDP). Kvôli podobným rizikám boli na štátnej, ale aj nadštátnej úrovni vytvorené inštitúcie, ktoré majú v podobných situáciách intervenovať.

V tomto kontexte je nosná predstava sebazrýchľujúceho sa pohybu, tendencie, ktorý bez vonkajších impulzov, prirodzene smeruje ku krachu – či už postupne, ako v prípade „inflačných a deflačných špirál“ alebo akoby rýchly úpadok, ako v prípade trhu s finančnými derivátmi v roku 2007–2008.

Čo sa týka modelov „statickej krízy“, tie predstavujú do veľkej miery opak dynamických modelov – na rozdiel od nich mechanizmus krízy nespôsobuje „zrýchlený pohyb ku krachu“, ale naopak, neschopnosť reakcie, neschopnosť jednania. Samozrejme, aj konečným výsledkom „dynamickej krízy“ môže byť inhibícia, strata sebadôvery, neschopnosť jednať. V prípade dynamickej krízy je ale kríza výsledkom určitého pohybu, „statická kríza“ je skôr situáciou protirečenia. Mohli by sme si požičať obraz z Machiavelliho, asi prvého moderného teoretika politickej krízy.³³ Ten popisuje príklad republikánskeho zriadenia Sparty a jej krízy po skončení Peloponézskej vojny. Podľa Machiavelliho bola stabilita Spartskeho zriadenia založená na nemožnosti územnej expanzie. Toto obmedzenie jej síce nebránilo prežiť vyše 500 rokov, po peloponézskej vojne sa ale dostala do situácie, keď expanzia a rozšírenie hraníc bola podmienkou prežitia (v prostredí silnejúcich konkurentov s kolóniami – Sparta kolónie nezakladala). Dostala sa do situácie „statickej krízy“,³⁴ ktorú nakoniec riešila expanziou, aby bola následne prekvapivo porazená Tébanmi.³⁵ Do situácie, keď každá možnosť jednania je ohrozením existencie – exit stratégiou by teoreticky bola len nedokonalá často intuitívna forma vyvažovania.

6.2 Funkčné a ideologické krízy

Funkčná kríza je krízou politických inštitúcií, ktoré nie sú schopné jednať. Napríklad polarizovaný multipartizmus vytvára funkčnú krízu „aktérov vlády“ – inštitúcie určené na riešenie „spoločenských dilem“ ako parlament, alebo stranický systém „prestávajú fungovať“. Politické inštitúcie sa môže ocitnúť v situácii funkčnej krízy kvôli svojej „slabosti“ – (právnymi medzerami alebo nedostatkom zdrojov), „sile“ – (z nástroja vládnutia sa stáva jeho aktér/zdroj, a to či už zavedením vojenskej junty alebo situáciou, keď správa úplne nahradí vládu, governance nahradí government, situácie „železnej klietky“ byrokracie) alebo kvôli „demoralizácii“ (napr. korupcia).

Práve demoralizácia „politického aktéra a politického nástroja“ je akýmsi medzistupňom medzi funkčnou a ideologickou krízou politickej sféry. Ideologickú krízu politickej sféry by sme mohli charakterizovať troma „krízovými“ otázkami: Je tá-ktorá prikazujúca politická moc legitímna? (otázka ideológie ospravedľujúcej moc) Je politická moc ako spoločenský fenomén žiadúca? (ospravedlnenie politickej sféry ako vhodnej a žiadúcej) Nezabraňuje ideológia/svetonázor, ktorý je motorom a ospravedlnení politického jednanja, správne identifikovať a navrhnúť riešenie spoločenských dilem?

Prvý typ krízy ideológie by sme mohli pomenovať „krízou ospravedlnenia“. Pre mnoho usporiadaní je takpovediac kľúčové ospravedlnenie – náboženské, filozofické, alebo zvykové. To by v ideálnom prípade malo byť prijímané natolko automaticky, že ani nie je tematizované (Kissinger 2010: 15–18). Ospravedlnenie sa ale behom času môžu dostať takpovediac „do otázky“ – ak kresťanstvo prestane byť vnímané ako relevantné pre ospravedlnenie moci, potom zriadenie „z božej milosti“ nebude považované za legitímne, následne prichádza kríza ospravedlnenia, moc sa mení v násilie, náboženstvo sa zrazu stáva „zdrojom nemoci“ spoločnosti. Už samotná otázka – je to ktoré zriadenie legitímne, je prvým symptómom krízy (Kissinger 2010: 225–228). Legitimita zriadenie môže byť ohrozená „zmenou ideológie“ tj. agitáciou – sociálnou kritikou, ako sa dialo v 18. a 19. storočí, ale aj 20. storočí (označiť napr. rozvrh ľudských práv za imperialistický koncept je potenciálna cesta ku kríze), alebo skrátka „náransom s faktami“ (kapitalistický robotník na západe vlastníci dve autá a pravidelne dovoľenkujúci v Grécku bol zrejme dôležitou delegitimizáciou socializmu východného bloku – na západe aj východe).

Druhý typ ideologickej krízy sa týka priamo ospravedlnenie politickej sféry ako takej. Požiadavka meritokracie, vlády manažérov, filozofov, kňazov je prejav tejto krízy – politická sféra so svojimi pravidlami a hodnotami je neobhájiteľná a má byť prekrytá inou hodnotou/sférou.

Ďalší, tretí typ ideologickej krízy režimu môžeme označiť „krízou reality“. To môže znieť paradoxne – veď čo môže byť na realite krízové? Pointa tohto druhu spočíva v nesúlade mocenských, spoločenských daností s predstavou politickej entity o sebe – aké hranice by mala mať, akými pravidlami by sa mala riadiť, na čo všetko má nárok a čo všetko jej má byť navrhnuté, a o svete. A to nielen v zmysle medzinárodnopolitických súvislostí – (Srbsko smerom ku Kosovu, v minulosti Francúzsko smerom k Alžírsku), ale vo vnútri „polity“. Toto „necítenie sa dobre vo vlastnej koži“, z ktorej sa spája túžba radikálnej deštrukcie a následne výstavby, je dôležitou situáciou krízy. Táto situácia sa môže ešte vyostriť „poprením reality“ a jej nahradením. Virtualita posledných dní Tretej ríše v Hitlerovom stane, ale aj predstavy

o vlastnej moci nekomunistických strán v roku 1948, alebo snenie francúzskej aristokracie o vznešenom divochovi v 90. rokoch 18. storočia³⁶ patria do kolónky kríza reality.³⁷

Design politiky containmentu, ako ju navrhol Kennan, je vlastne plánom, ako dostať Sovietsky zväz do logiky krízy reality, a následne do implózie. Využíva pritom motor marxizmu, ktorý predpovedá a očakáva neustály postup pokrokových síl, a neustály nárast pnutia vo vnútri imperialistického bloku. Ak bude Sovietsky zväz stále viac konfrontovaný so stále menšími pnutiami vo vnútri kapitalistických spoločností (čo mal zabezpečiť tzv. welfare state), a vojenskými reakciami na niektoré akcie Moskvy (napr. v Iráne) alebo jej satelitov (napr. v Grécku), s každým pokusom príde neúspech, a následná kríza legitimacy systému.

Štvrtý typ krízy predstavuje zahľtenie systému. Niekoľko samo osebe riešiteľných problémov sa nahromadí, a v kombinácii s naliehavosťou, s akou je nutné ich rýchle riešenie vytvorí situáciu kolapsu. Je to určitý poddruh zaseknutia, ktorý ale nie je zapríčinený „kvalitou“ protirečenia, ale kvantitou problémov, ich synergickými efektmi a nedostatkom času ich riešiť.

Hádám je ešte vhodné spomenúť posledný druh krízy – ktorá je zapríčinená náhodou. Neúroda, úmrtie politika, ekologická havária, osobné animozity medzi jednotlivcami, prehra vo futbale, alebo odhalenie mravnostného deliktu politika – to všetko môže aj má zásadný vplyv pre vznik, alebo zosilnenie politickej krízy. Tento síce dôležitý prvok nechávam z pochopiteľných dôvodov stranou.

Prekrytím jednotlivých typov kríz získame nástroj, pomocou ktorého je možné charakterizovať/uchopiť rôzne formáty krízy politickej sféry (viz. tab. 2). Tieto formáty (niektoré sú čisto formálne) je možné ilustrovať analýzami významných mysliteľov – Maxa Webera, Carla Schmitta a Hansa Morgenthaua analyzujúcich príčiny politickej krízy v Nemecku v prvej polovici 20. storočia.

7. Politická kríza v myslení Webera, Schmitta a Morgenthaua

Max Weber vo svojej prednáške o situácii agrárneho sektoru na východ od Labe (Weber 1998: 294n), po analýze prekvapivej skutočnosti ústupu technologicky a kultúrne vyspelejšieho nemeckého sedliaka poľskému nádenníkovi, prichádza k záveru, že ekonomická a politická moc junkerov sa končí, a s ním aj spôsob vládnutia, typický pre bismarckovské a čiastočne aj wilhelmovské obdobie. Hneď ale vyjadruje určitú pochybnosť, či alternatívne politické sily – teda hlavne liberálne meštiactvo a perspektívne socialisti, budú mať „junkerskú“ schopnosť vládnuť. Nájde sa medzi liberálmi politický leader? Zatiaľ, čo v iných štátoch so silnými liberálnymi stranami boli „liberálne sily“ schopné produkovať politických leaderov (explicitne spomína v eseji Čo je politika? Josepha Chamberlaina a midlothianskú kampaň Williama Gladstonea), v Nemecku nie. Weber sa domnieva, že je to dôsledok Bismarckovho spôsobu vládnutia a jeho talentu: nemeckí národne-liberálni vodcovia si podľa Webera uvedomovali svoj menší politický talent, a preto nešli do konfliktu s Bismarckom, prijali slabé právomoci, ktoré Bismarck určil Reichstagu (Weber 1978: 1387), akceptovali praktické znemožnenie, aby sa akákoľvek politická strana, alebo organizácia ako napr. odbory stala autonómnym centrom moci (Weber 1978: 1390). Toho dôsledkom bola vláda byrokracie³⁸ ako autonómneho činiteľa v spoločnosti po smrti Bismarcka, nevhodný formát strán (strany honorácií) a kultúra pohľadá-

nia politickými inštitúciami medzi „filištami a literátmi“ (Weber 1978: 1382). Tým sa dostalo do krízy politické vodcovstvo, ktoré nemalo kde vyrásť – to je paradoxný, snáď absurdný dôsledok jednanja človeka, ktorého Weber považuje za politického génia.

Nemeckí liberáli sú z perspektívy weberovskej teórie politiky jednak obeťou Bismarckovho štýlu (Weber 1978: 1386), jednak sú sami jej zdrojom – slúžia ako príklad upadlej formy politiky, ktorá takpovediac nepochopila „étos a praxis“ politiky. Potrebujú teda politický „bildung“, ale iný, než aký ponúkala liberálno-osvietenecká syntéza prvej polovice 19. storočia (Shilliam 2007: 309). Túto líniu – problematickosť nemeckých liberálov z perspektívy politického jednanja ešte vypočítáva Carl Schmitt. Jeho diela z weimarského obdobia spája práve razantná kritika politického liberalizmu: neschopnosť vytvoriť politickú jednotu (Kríza parlamentnej demokracie) (Schmitt 2000), neschopnosť vytvárať politickú formu (Politický romantizmus) (Schmitt 1986), tendencia k neutralizácii a depolitizácii zapríčinená neschopnosťou identifikovať nepriateľa (Pojem politična) (Schmitt 2008).

Pre Hansa Morgenthau,³⁹ podobne ako pre iného stredoeurópskeho emigranta ekonóma Karla Polanyiho, je najväčšou výzvou doby a teda aj ich diela, vznik fašizmu v Európe a druhá svetová vojna. Obaja vznik fašizmu a nacizmu v Európe spájajú so sklamaním z liberalizmu. Polanyi s rozkladom finančných mechanizmov a voľnej konvertibility mien ako základného prvku samoregujúceho trhu (Polanyi 2006: 9), Morgenthau s intelektuálnym sklamaním z liberalizmu u moderného európskeho národa – Nemcov. Liberalizmus a jeho najvýraznejší prejav – scientizmus, neustále vzbudzoval nádeje riešiť pomocou rozumu sociálne problémy svojej doby, a opakovane v tom zlyhával (Morgenthau 1967: 1). Problém je, že zatiaľ, čo ľudia (kniha bola napísaná v 40. rokoch) zažívajú dezilúziu a pocit ohrozenia z rozkladu civilizácie,⁴⁰ liberálny svetonázor je plný optimizmu, ktorý je neoprávnený. Tento optimizmus je založený na neobhájiteľnej dôvere vo vedu, respektíve v naivnú filozofiu 17. a 18. storočia odkazujúca na teóriu vedy, ktorá už je napr. vo fyzike prekonaná. Túto filozofiu a na ňu naviazaný svetonázor nazýva Morgenthau scientizmom a za jeho ústredný omyl považuje 1. nepresvedčivú antropológiu, 2. neporozumenie sociálnemu svetu, 3. popretie politickej sféry a moci.

Dôležitým prvkom kritiky liberalizmu je otázka vzťahu rozumu a emócií v kontexte politického jednanja. Scientizmus (a s ním liberalizmus) sa drží podľa Morgenthaua predstavy, podľa ktorej spoznanie racionálneho/mravného jednanja v konkrétnej situácii automaticky vedie človeka k jednaniu. Morgenthau ale predostiera inú teóriu ľudského jednanja, odvolávajú sa na Humea a Aristotela. „Rozum sám o sebe nie je schopný pohnúť ničím“ (Morgenthau 1967: 154), ale je odkázaný na určité impulzy – podvedomé vášne v človeku.

Normálny vzťah emócie–rozum ale môže degenerovať, a to do dvoch foriem: 1. vášň odmieta rozum, 2. rozum odmieta byť nesený a chce byť nosičom. Prvým prehreškom sa dopustil Alexander Veľký, Don Juan alebo Hitler. Rozum prestal osvetľovať cestu určenú určitým impulzom, a tie začali produkovať excesy iracionality, vášne a násilia. Predstaviteľom druhého prehrešku je Hamlet – neschopný jednať vo svete iracionality, neustále pochybujúci o sebe samom a svojich úmysloch a charaktere ostatných, a preto určený k pádu (Morgenthau 1967: 156–157).

Hamlet je pre Morgenthaua obrazom (nemeckého) liberála/sociálneho demokrata – predstaviteľa scientizmu, neschopného jednať. Politické excesy ako a nacionalizmus/nacizmus, túžba dobyť impérium a oprávnenosť neohraničených ambícií, sú skôr spojené s anti liberálnou politikou – v probléme nacionalizmu a liberalizmu však (nemeckí) liberáli nie sú nevinne.

Schmitt, Weber aj Morgenthau obviňujú liberálov z neschopnosti politicky jednať – vytvárať politické formy (čo je u Schmitta zrejme narážka na problémy liberálneho frankfurtského parlamentu „dať Nemecku tvar“), spoznať nepriateľa a bojovať proti nemu (čo je zrejme narážka na problém weimarskej koalície zasiahnuť proti komunistom a fašistom), Weber a Morgenthau, obaja takpovediac kritici z vnútra, v liberáloch nenachádza ctnosti politického vodcu – liberáli sú buď úradníci, alebo parlamentní debatéri nadaní „vôľou k impotencii“ (Weber 1978: 1424). Vytvárajú síce verejnosť svojimi novinami a kritikou, ale nie sú schopní, a ani nemajú chuť vstúpiť do politiky masových strán, hnutí. Cúvajú pred jednaním a zodpovednosťou (Schmittova kritika debatujúcej triedy je synoptická s Weberovou kritikou strany honorácií).

Zatiaľ čo Schmitt a Weber obviňujú liberálov z neschopnosti jednať, Morgenthau ešte dopĺňa ich kritiku o „excesy vášní“ (strata súdnosti), ktoré spája s imperializmom a nacionalizmom. Okrem toho Webera, Schmitta a Morgenthaua (McCormick 1997, Weber 2008, Morgenthau 1967) spája kritika vedy/techniky ako potenciálne ohrozenie politického jednaní – a toto ohrozenie spájajú práve s liberalizmom.

Tabuľka č. 2: Typológia politických kríz

		funkcia			ideológia	
	sila	slabosť	demoralizácia	ospravedlnenie režimu	ospravedlnenie moci	súdnosť
statická	„zaseknutie“ – nemožnosť depolitizácie debyrokratizácie Weber – debyrokratizácia za cenu krachu spoločnosti	„zaseknutie“ – nemožnosť politizácie/ nemožnosť politického jednaní (Sparta) Schmitt – neschopnosť identifikovať nepriateľa	vytlačenie hodnôt politiky inými hodnotami „náhlou zmenou paradigmy“	kríza ospravedlnenia režimu – výbuch	kríza svetonázoru Morgenthau a Polányi – kríza liberalizmu	kríza reality Morgenthau – exces dona Juana a Hamleta, nacionalizmus
dynamická	spillover politickej sféry Weber – byrokratizácia	spillback politickej sféry Schmitt – neutralizácia	subverzia politického étosu scientizmus, – Morgenthau, Arendt	kríza ospravedlnenia – Rozklad		kríza reality

Zdroj: Autor

8. Záver

Koncepcia politickej sféry, ktorú som predostrel, sa opiera o tri prvky:

1. Spoločenský svet je priestorom, kde sa zjavujú krízy. Riziko krízy spôsobuje strach, mobilizáciu a požiadavku rýchleho a účinného jednaní, súvisí totiž s obrazom konca sveta a smrti/deštrukcie. Krízovosť nie je objektívna, je predmetom presvedčania a rečových

aktov – politizácie. Tento proces je charakterizovaný konfliktom – jednak o tom či sa „skutočne“ jedná o krízu a ako na ňu reagovať. Ak presvedčanie prebehne úspešne, je ten ktorý krízový fenomén politizovaný (sekuritizovaný) – prenesený zo svojej normálnej sféry do politickej sféry.

2. Tento konflikt sa v rámci politickej sféry rieši v rámci legitímnych procedúr legitímnymi aktérmi. Politická sféra je prázdna sféra medzi „plnými“, definovaná mocou, je určená pre riešenie kríz. Aby mohla plniť svoj účel, potrebuje pre svoju samotnú existenciu, pre nositeľov moci a procedúry rozhodovania súhlas aktérov (legitimita) a nástroje k vykonávaniu výsledkov procedúr (aparát) – zdroje moci.
3. Predstava politickej krízy ako neschopnosť reagovať na spoločenskú dilemu/krízu.

Keďže svet je plný síl ohrozujúci stabilitu a prosperitu spoločnosti, sily hroziace deštrukcii spoločnosti (alebo niektorej z jej sfér) sa môžu kedykoľvek prejavíť, kríza je neustále možnosťou, je nutné ustanoviť sféru, ktorá je schopná im čeliť – sféru moci, politickú sféru. Politická sféra predstavuje priestor, do ktorej sú prenášané z ostatných sfér fenomény a dilemy úspešne označené za krízové. Tie majú byť riešené, poprípade regulované.

Politická sféra však nie je len nástroj riešenia, jej formát je schopný sám produkovať krízy. Politická moc je „farmakón“ – liek a zároveň jed.

Príčiny krízy politickej sféry by sa dali charakterizovať ako „problém nástrojov moci“ a „problém ospravedlnenia“ a „problém súdnosti“. Politická sféra sa dostáva do krízy, keď jej nástroje, ktorými má intervenovať sú príliš slabé (slabosť), alebo sú v rukách „inej sféry“ – stratili svoju neutralitu (demoralizácia), alebo sa ich nositelia stali „triedou pre seba“ – byrokratizácia spoločnosti (sila).

Problém ospravedlnenia má dve podoby: kríza legitimity režimu a moci. V kríze legitimity režimu sa pododne legitímna moc v rétorike občanov/obyvateľov premení na násilie, voči ktorému je nutné sa postaviť. To má formu odmietnutia tej-ktorej formy vlády (napr. bezbožnej demokracie v mene vlády božského zákona a jeho vykladačov, buržoáznej demokracie v mene ľudovej demokracie). Kríza ospravedlnenia moci sa týka ale aj odmietnutia politickej vlády (legitímneho donútenia) ako takej (ako v prípade postulovania governance without government, samoregulácie). Tretím typom krízy vytvára problém súdnosti: petrifikovaná ideológia a jej reprezentanti nie je schopná porozumieť alebo reagovať na „výzvy sveta“, jej predstavitelia nemajú predstavivosť riešiť politické dilemy, resp. ideológia vedie k iracionálite a excesom.

Politickú teóriu vystavanú pomocou odkazov na krízu, pluralitu (autonómiu), prázdnotu tak možno chápať ako pokus o obhajobu liberálnej demokracie, aj s jej možnými rizikami. Prázdnota (centra moci) totiž súvisí s požiadavkou demokratickej vlády, pluralita (a autonómia) s hodnotami liberalizmu, kríza s požiadavkom moci.

Takto pochopená teória politická sféry, ale nie je bez vnútorných pnutí. Jedným z ich zdrojov je predstava „relatívnej autonómie“. Je intuitívne zrejme, že žiadna vec, sféra, jednanie nemôže byť apriori vyňaté z pod dohľadu moci – rétorika krízy sa môže týkať prakticky všetkého, zdrojom spoločenskej krízy môže byť asi všetko. Vývoj v 19. storočí v Anglicku, podľa Polanyiho, najprv vytvoril samoregulujúci trh – na vláde nezávislú štruktúru, ktorá bude podľa jej proponentov produkovať optimálne výsledky, ak sa do jej vnútornej dynamiky nebude štát miešať, čo ale následne vytvorilo situáciu spoločenskej krízy. Na druhej strane, socialistická spoločnosť ovládaná štátom zrejme práve kvôli tejto regulácii sa dostala do

situácie politickej krízy (napr. krízu legitimacy politickej sféry). Relatívna autonómia (napr. ekonomickej sféry na politickej) je tak pokus o nájdenie strednej cesty medzi bezmocnosťou a „prekročením hraníc“. Toto hľadanie strednej cesty sa ale v konkrétnych situáciách môže byť riešené len ad hoc vyvažovaním pomocou politickej súdnosti. Bezmocnosť aj „exces moci“ tak zostávajú stálou hrozbou a výzvou.

Ďalším potenciálnym námetom pre vyššie naznačenej teórie politiky je jej doplnenie o „pozitívny rozmer“. Potrebujeme sféru moci len na „obranu pred nebezpečenstvom“? Nemá aj pozitívny rozmer „tvorby niečoho, čo by sme ako indivíduá neboli schopní“ napr. kvôli rousseauovskej „dileme lovu na jeleňa“? Ak áno, v akom vzťahu je „chuť robiť veci spoločne“ resp. arendtovská teória politiky a politická sféra ako nástroj riešenia politickej krízy? Sú kompatibilné? Sú to dve logiky/rétoriky/ospravedlnenie pre tie isté inštitúcie alebo „štát a úrady máme pre krízy, občiansku spoločnosť pre spoločné projekty“?

Takto navrhnutú koncepciu je možno ďalej rozvíjať: Politická sféra označená ako prázdna, ale nie je a ani nemôže byť prázdna v morálnom slova zmysle. Vyžaduje si špecifickú koncepciu spravodlivosti, hodnôt, obraz „dobrého politika/politiky“. Konštrukcia/výklad pojmu spravodlivosti pre politickú sféru by preto mala byť súčasťou „teórie politickej sféry“ – jej formulácia by ale príliš rozšírila rozsah textu. Pri jeho výklade by určite hrali dôležitú úlohu práce neskorého Johna Rawlsa (Rawls 1996) a Michaela Walzera (Walzer 1983).⁴¹

Ďalšia výzva pre vyššie načrtnutú teóriu politiky sú fenomény, ktoré produkujú procesy globalizácie. Je asi vhodné na globálnej úrovni vytvoriť inštitúcie a nástroje schopné ovládať dnes stále na moci autonómne sily ako „shadow banking“, niektoré inštitúcie „global governance“ ako ratingové agentúry, ktoré, ako sa podľa niektorých autorov ukazuje, spôsobili finančnú krízu roku 2008. Je ale vhodné ustanoviť „prázdnu politickú sféru“ na globálnej úrovni? Ak nie, ako potom ovládať „sily mimo kontrolu politickej moci“? Ak áno, stojí riziko napr. finančnej alebo enviromentálnej krízy za riziko „svetovej totality“?

Je samozrejmé, že globálnu krízu môže zapríčiniť kríza politickej sféry. Neexistencia politickej sféry je však takpovediac jej zárukou. Na globálnej úrovni ale táto úvaha vytvára dilemy, ktoré nie sú možné riešiť úplne ľahko, zrejme znovu len intuitívne, vyvažovaním.

Poznámky:

1. V identifikácii diagnózy a liečby „krízy modernej spoločnosti“ môžeme badať asi nie náhodný rozdiel medzi „Rakúšanmi a Nemcami“. Rakúšania“ – von Hayek, Alois Schumpeter, Peter Drucker boli väčšinou obhájci ekonomického liberalizmu – autonómneho spontánneho režimu výmeny, ktorý je treba chrániť pred totalizujúcou politikou, „Nemci“ – Schmitt, Arendtová, do veľkej miery Morgenthau a frankfurtská škola sa voči predstavám vychádzajúcim z klasického liberalizmu stavali minimálne kriticky. Pre „Rakúšanov“ je zvyčajne zárodkom spoločenskej krízy ústiacej do totalitného panstva pokúšenie vstupovať do samopohybu tržných vzťahov – ich politizovanie (moc je pokúšenie), pre „Nemcov“ je téma naopak strata „moci“ a jeho náhrada inými formami ovládania.
2. O používaní Schmittovského konceptu politična vid' Hauptmann (2004: 34–60), značnej pozornosti si teória politična získala u postmarxistických teoretikov publikujúcich v časopise Telos.
3. Susan Strange, ktorej práce sú v kontexte straty politickej autority na medzinárodnej úrovni emblematické, ukazuje, že tradičné stotožnenie centra moci a zodpovednosti už nie je nosné (vid' Strange 1999: 345–354). Dnes, v rodiacom sa postvestfálskom systéme, sa etablovali centrá moci nezávislé na moci štátu, ktoré sa ale neriadia princípom zodpovednosti – ich moc spočíva v strategickom po-

stavení v systéme, nie v (politicky ukotvenej) autorite. Typickými nositeľmi „štruktúrnej moci“ sú nadnárodné firmy a inštitúcie, poisťovne, bankové domy, audítorské a ratingové firmy, ale aj nadnárodné inštitúcie ako Svetová banka (Strange 1996: 93n). Situáciu „moci bez zodpovednosti“ považuje Strange za znepokojujúcu – to, že sa „autorita z niektorých sfér vyparila“ (Strange 1996: 189) je jadrom potenciálneho nebezpečenstva a neistoty (situácia „Kasíno kapitalizmu“ (Strange 1986), „nefunkčného štátu“ (Strange 1995) a „Šialených peňazí“ (Strange 1998)). Návrat k „vestfálskemu systému“ je však nemožný, a preto Strange vyzýva k premysleniu a navrhnutiu nových zdrojov a štruktúr autority, vzťahov medzi polity a ekonomikou (Strange 1995: 72). Podobné predstavy artikulujú predstavitelia (britskej) medzinárodnej politickej ekonómie Cerny (1999: 149n), Schmidt (2009), (Stubs a Underhill (1994). O vzniku právneho režimu mimo systému štátov „lex mercatoria“ vid' Cutler (2003: 241n), Sweet (2006).

4. Napr. Bělohradský a Barša (2010), Cerny (2008) a teoretici hegemonie naväzujúci na Gramscio teóriu kultúrnej hegemonii Cox (1983), či Laclau a Mouffe (2001).
5. Kosseleckova metóda bádania, tzv. „dejiny pojmu“ (*Begriffsgeschichte* vid' Kosseleck 1985 in. Shilliam 2009: 12), sa pri popise používaní konkrétneho pojmu, sústreďuje na konkrétnu dobu (tzv. Sattlezeit 1750–1850), v ktorej sa ustáľovalo používanie kľúčových pojmov, a na konkrétny kultúrno-jazykový kontext (v prípade pojmu kríza nemecký). Táto metóda môže preto mať sklon dávať partikulárnym nemeckému (alebo francúzskemu) používaniu toho-ktorého pojmu globálny rozmer. Nasledujúci text predpokladá, že to, čo Kosseleck označuje ako dva zdroje pojmu kríza (teológia a medicína) sú pre tento pojem „univerzálne konštitutívne“. Taktiež nasledujúca argumentácia predkladá existenciu „modernistického kánonu“ klasikov politickej filozofie a spoločenských vied (ako Kant, Rousseau alebo Marx), ktorý pojem kríza používali, a ktorých práce sú tiež takpovediac konštitutívne pre tvar a obhajobu modernej politiky.
6. Schmittovo postulovanie „izomorfizmu“ politickej teórie a teológie je založené na podobnosti zázraku (božieho jednania, čo je predmetom skúmania teológie) a *zákonodarstva* (vyhlasovanie výnimočného stavu, suverenity). Zázrak sa deje vtedy, keď pravidlá prírody (samopohyb a sebe regulácia) prestávajú platiť ako znak prítomnosti a vôle vyššej moci (boha), politika sa deje vtedy keď pravidlá (samopohyb) ekonomiky, a v konečnom dôsledku i konštitučného zriadenia prestávajú platiť, pretože sú suspendované politickou mocou – sú politizované.
7. Pre úplnosť je potrebné dodať, že aj v pojme krisis sa prejavuje ambivalentnosť učenia o kráľovstve božom v kresťanstve charakterizovanom pojmami už-ešte nie. Crisis (súd na svet) už prišiel (vid' Evanjelium podľa Jána 3, 9; 12,31), a ešte nie v plnosti. Kríza „súd sveta a človeka“ sa nielen stane, ale už sa deje.
8. Krisis znamená pre veriacich vážnu hrozbu vzbudzujúcu strach (zničenie sveta a zatratenie) ale aj najväčšiu nádej s ktorou sa naplnia vízie o kráľovstve spravodlivosti a lásky, o potrestaní „nespravodlivých bezbožníkov“ (zničenie sveta a večný život), krízu teda veriaci privoláva, ale aj odďaľuje. Prichádza znenazdania, ale veriaci má byť pripravený. Kríza znamená pre „starý svet“, ktorý sa „v poslednej dobe“ stane skrz-naskrz skazený, zničenie, zároveň je to šanca pre vznik lepšieho nového sveta. Je dôležité podotknúť, že kríza (krízy) – príchod božích súdov sú v kontexte teologickej metaforiky predpovedané. Prenasledovanie veriacich, nespravodlivosť (porušovanie zákona daného bohom) vytvárajú situáciu, ktorú „boh nemôže zničiť“ a preto zasiahne. Krízu (samotný boží súd) predchádza doba, ktorá je „tehotná krízou“ (jej znakmi sú nespravodlivosť, násilie, bezbožnosť – obraz krízy ako tehotenstva je v Starej zmluve pomerne častý) – postava starozákonného proroka robí spoločenské protiklady zrejmy, predstavuje obyvateľom víziu súdu, a vyzýva k „zmene“ (návrat k zbožnosti a dodržiavanie zákona), a v dúfaniu, že boh hádam svoje rozhodnutie zmení. Strach, napätie, elektrizovanie, ktoré vyvoláva príchod krízy (posledného súdu) vytvára „situáciu krízy“ – požiadavky na rýchle a dôsledné zmeny, „obrat od bezbožnosti“ (ako v Ninive proroka Jonáša). Kázanie o kríze/poslednom súde pravidelne elektrizovalo cirkev (a Izrael), a ako Kosseleck presvedčivo ukazuje, pôvodne náboženská koncepcia krízy „prichádzajúcej zhora“ sa stávala imanentnou ľudským dejinám (Koselleck cituje Schillerov výrok „Svetové dejiny sú posledným súdom“ (Koselleck 2006: 371) a Rousseauovu predpoveď o „smerovaní do stavu

- krízy a storočí revolúcií“ (Koselleck 2006: 372)). V tých sa budú/majú objavovať situácie, ktoré predchodí stav vecí radikálne zmenia – krízy a revolúcie.
9. Pre Machiavelliho teóriu je dôležitý obraz sveta plný náhod/accidenti. Tie predstavujú jednak zdroj ohrozenia, sú to situácie, v ktorých sa prejaví kvalita zriadenia a ctnosti obce a politikov. V reakciách na „accidenti“ zrodilo najlepšie zriadenie (republikánsky Rím – zmiešané zriadenie) (Machiavelli: 32n). To, na rozdiel od „čistých“ zriadení nedegeneruje (má ústavné spôsoby, aby boli zdroje degenerácie brzdené) (Machiavelli 1996: 13) a spätne dokáže na akékoľvek riziká (hlavne na vojnu), najlepšie reagovať (pomocou ústavných garancií pre ľud reprezentovaný tribunmi ľudu, pomocou verejných súdov, a inštitúcií diktátora (Machiavelli 1996: 21n, Machiavelli 1996: 15n, Machiavelli 1996: 73, Machiavelli 1996: 23, McCormick 1993).
 10. Performatívny rečový akt má svoje pravidlá. Aby sa jednalo o performatív, musí „existovať akceptovaná konvencionalizovaná procedúra majúca určitý konvencionalizovaný efekt, musia byť použité určité slová, určitou osobou v určitom kontexte“ (prekl. aut.) (Austin 1962: 26).
 11. Príkladom formalizovaného vyhlásenia krízy môže byť prihovor prezidenta J. F. Kennedyho z Oválnej pracovne Bieleho domu. V ňom Kennedy najprv popísal pomerne technicistným jazykom situáciu a dôsledky umiestnenia balistických rakiet na Kube, ktorú následne charakterizoval ako flagrantné porušenie zmlúv, záväzkov Sovietskeho zväzu a ohrozenie „západnej hemisféry“, ktorá sa ocitla na „hranici priepasti ničenia“. Američania, ktorých v závere prejavu prezident priamo oslovuje, si preto majú uvedomiť nebezpečenstvo, neistotu dôsledkov vývoja, a objemu nákladov, ktoré si bude toto nebezpečenstvo vyžadovať. Preto majú posilniť svoju vôľu, upevniť sebadisciplínu, majú sa pripraviť k (prípadnému vojenskému) jednaniu – pretože nejednanie je horšia možnosť (viď Kennedy 1962). Aj keď slovo kríza použil v prejave prezident len raz, jedná sa nepochybne o performatívny akt vyhlásenia krízového stavu.
 12. Typickým príkladom je presvedčanie environmentalistov a ekologov o krízovosti vývoja civilizácie – súčasťou tohto procesu sú vedecké analýzy ako „The Limits to Growth“ z roku 1972, cez populárne filmy ako napr. Al Goreov *An Inconvenient Truth*, po vznik strán zelených v 80. rokoch v Nemecku a inde v Európe.
 13. Keďže odkaz na krízu „skôr vyzýva ako analyzuje“, jej rétoriku veľmi často doprevádza spor, keďže krízu vyzýva k určitému jednaniu, ktoré môže byť pre niektorých hráčov kriticky dôležité, pre iných neprijateľné. Napríklad v roku 2009 prebehol na najvyššej úrovni spor, či Česká republika prežíva ekonomickú krízu, alebo nie, a ako na ňu reagovať. Prezident Klaus hovoril o kríze ako o chrípke (Tyden 9. 2. 2009) – je síce nepríjemná, treba jej ale dať prirodzený priebeh (doslova „neliečiť ju, nepolitizovať ju, nesekuritizovať“), minister Kalousek síce pripustil, že USA možno prežívajú krízu, nejedná sa ale o globálnu štruktúrnú krízu finančných trhov. Kríza sa tak Čiech v žiadnom prípade nedotkne („Česko je oáza v moři krize“ (Ihned.cz 5. 10. 2008)), a preto nie je dôvod výrazne meniť výhľad rastu ekonomiky, ani zmeny politiky ohľadom regulácie finančných trhov. Na druhú stranu sa úspešne podarilo tým istým politikom označiť pred voľbami za krízovú rozsah zadĺženie štátu odkazom na nebezpečenstvo opakovania Gréckej krízy (krízy štátnych dlhov), chápanej ako vážna choroba štátov, ktorú treba liečiť (viď II.II. Metaforika krízy). Urýchlené „krízové“ schvaľovanie škrtov je výsledok úspešnej pred a povolebnej rétoriky krízy („Léčit krizi zvyšováním daní je v současné době asi totéž jako léčit anginu studenou sprchou“ (Kalousek 28. 4. 2010)).
 14. Takto postupuje Maďarová, keď analyzuje diskurz krízy na Slovensku (Maďarová 2010: 107–110).
 15. Sekuritizáciu charakterizuje Buzan ako radikálnejšiu verziu politizácie. Sekuritizácia (ako rečový akt) predstavuje krok, ktorým sa politika dostáva „mimo zavedených pravidiel hry“ (Buzan 2005: 34) – „téma chápaná ako existenčná hrozba si vyžaduje mimoriadne opatrenia a ospravedlňuje konanie vybočujúce zo štandardných mantinelov politických procedúr“ (prekl. autor) (Buzan 2005: 34). Buzan s procesom sekuritizácie spája presvedčanie o existenčnej hrozbe a prioritizáciu daného problému (ak tento problém nezvládneme, všetko ostatné sa stane nepodstatným), čo je možné chápať ako synonymum „medicínskej metaforiky krízy“, viď Nižšie.
 16. V niektorých sektoroch (ako napr. vojenský) je pomerne presne, často právne dané kto (aká inštitúcia), akým spôsobom a s akými dôsledkami vykoná „sekuritizáciu“, v iných sférach (napr. životné

- prostredie, ekonómia, „spoločnosť“) už pravidlá pre úspešnú sekuritizáciu nie sú rigidné, právne určené (Buzan 2005: 39).
17. Odkaz na krízu (explicitný alebo implicitný) figuruje prakticky v každom sektore, ktoré popisuje Buzan (vojenský, environmentálny, ekonomický, politický spoločenský sektor), a má tak prominentné postavenie – je súčasťou „lingvisticko-gramatických pravidiel rečových aktov“ (Austin 1962 podľa Buzan 2005: 44–45). Kríza sa v tomto kontexte rovná výstrahe „pozor nebezpečenstvo“, odkazuje na „kľúčovosť“/svetodejnosť tej ktorej situácie, rétorika krízy vzbudzuje strach a vyzýva v jednanie.
 18. Hans Morgenthau vo svojich šiestich princípoch realizmu charakterizuje politickú sféru pomocí „záujmu definovanom v pojmu moci“ (ekonomická sféra je určená „záujmom definovanom v pojmu profit“). Cal Schmidt definuje politickú sféru pomocou polarít „asociácia-disociácia“, „priateľ-nepriateľ“, John Rawls charakterizuje politickú sféru ako charakteristickú svojou uzavretosťou (človek do nej vstupuje narodením a vystupuje smrťou) a prostriedkami, ktoré používa (legitímne donútenie). Grécka tradícia (interpretovaná Arendtovou) charakterizuje politickú sféru odvolaním sa na priateľstvo a vôľu spoločne jednať.
 19. Politická sféra v hobbesovskej teórii je výlučná a obmedzená – reason d'état a zahraničná politika v 18. a 19. storočí je špecifickou úlohou panovníka, „hrou s vlastnými pravidlami“ nezávislými na požiadavke náboženstva alebo profitu. Podobne koncepcia Hannah Arendtovej nemá čo povedať k problému vzťahu ekonomiky a politickej sféry. Často, napr. v prípade Arendtovej, to platí, že sa plné pojmá politiky spája s jej silným a kladným hodnotením – u Arendtovej byť účastníkom politickej sféry znamená byť plným človekom.
 20. Lefortova predstava politickej sféry je do značnej miery synoptická s predstavou Morgenthaua a Williamsa, i keď nadväzuje na odlišné intelektuálne tradície a slovník. Lefort považuje vznik autonómnej politickej sféry (demokracie) za dôsledok dematerializácie/vyprázdnenia centra moci. V absolutistickom (ale aj ranne stredovekom štáte) bola moc stelesnená v tele panovníka, sprostredkovateľa medzi „svetom“ a transcendentným „Právom“ a „Pravdou“. Odstránením panovníka sa jednak ustavujú autonómne sféry pravdy a práva s vlastnými normami platnosti, a sféra moci. Centrum moci (predtým majúce formu panovníkovho tela), nadobúda novú formu (podobne ako panovníkovo telo v spoločnosti „reťazca bytia“ aj politická sféra je formou spoločnosti), ktorá spočíva v procedúrach a konfliktoch, v ktorých sa určuje, kto toto centrum na určitú dobu zaujme. „Vztýčenie politického javiska, na ktorom sa môže odohrávať súťaž o moc, ukazuje, že rozdelenie obce (sfér pozn. aut.), je konštitutív sociálneho“ (Lefort 1988: 18). Dôsledok rozdelenia a vyprázdnenie priestoru moci má za dôsledok spoločenskú neurčitost' – nič nie je determinované, demokracia znamená otvorenosť k zmene a pôsobí proti petrifikácii (Lefort 1988: 16). (Za upozornenie na teóriu politiky Cludea Leforta ďakujem Janu Bíbovi a Jane Vargovčíkovej.)
 21. Na prázdnotu, resp. doplnkovosť politickej sféry voči ostatným sféram, a jej tesné prepojenie s konceptom bezpečnosti/krízy, poukazuje aj de Wilde vo svojej analýze politického sektoru v kontexte analýzy bezpečnosti (viď Buzan 2005: 166).
 22. Každopádne, Rawlsova teória politického liberalizmu pracuje s iným pojatím „prázdnoty“ (tento pojem Rawls nepoužíva) – politická sféra je prázdna pretože je „politická nie metafyzická“ – tj. neviaže sa na žiadnu komprehenzívnu doktrínu. Schmitt, Morgenthau a Williams pracujú s predstavou prázdnoty v zmysle otvorenosti (politizované môže byť čokoľvek, dosah politizácie je teoreticky neobmedzený). Rawls politickú spravodlivosť (politickú sféru) ohraničuje pre tzv. základní štruktúru spoločnosti, pričom ale nie je úplne zrejmé, čo tým Rawls myslí.
 23. Zhruba od 80. rokov sa začínajú objavovať, obhajovať a presadzovať tzv. teórie governance, sieťovej spoločnosti ako alternatívy k weberovskej byrokracii (hľadanie governance without government). Osobne je možné považovať v tento postup presadzovania sa „governance“ oproti „government“ chápať ako tendencia tržnej sféry (spojenej s nástupom neoliberalizmu) kolonizovať ostatné sféry.
 24. Rétorika krízy nemusí vždy viesť k politizácii – napr. rétorika mravnej obnovy. Typickým príkladom rétoriky krízy, ktorá nepolitizuje, je vystúpenie a kázanie ranného kresťanstva.
 25. Čo sa týka pôvodu politickej sféry, ten vidí Rawls, popredný mysliteľ a obhajca pluralistickej demokracie, a postulovania „politickej, nie metafyzickej“ spravodlivosti, v uznaní nutnosti súžitia

- viacerých náboženstiev v Európe po tridsaťročnej vojne. Arendtová dáva do súvislosti vznik politiky s revolúciou proti absolutistickej tyranii, a ako príklady uvádza americkú a maďarskú revolúciu. Vznik a formálne ukotvenie politickej sféry medzi európskymi štátmi (vznik konceptu štátu obecného), a vlastne európskej konfederácie (*ius publicum europeum*) je úzko spojený s reakciou na boj dvoch síl z hegemonickým nárokom – protestantského a katolíckeho tábora a jeho deštruktívnych dôsledkov. Podobne boli požiadavky demokratizácie 19. storočia spájané s národnými hnutiami a triedami, ktoré z rôznych dôvodov považovali vtedajší stav za nespravodlivý a neznesiteľnú tyranii/hegemoniu (z ekonomických, sociálnych, kultúrnych príčin).
26. Absolutistické panstvo môžeme chápať pomocou hobbesovského konceptu suverenity – suverén legitímne vstupuje ľubovoľne do každej sféry, do ktorej uzná za vhodné. Poddaný zostáva slobodný len v oblastiach, ktorá suveréna nezaujíma. Suveréna pritom hlavne zaujíma otázka moci – zabránenie občianskej vojny a prosperity krajiny.
 27. Kant aj Schiller obhajujú autonómiu divadla a univerzity poukazom na zachovanie sféry pravdy.
 28. To sa dialo politizáciou konkrétneho problému – odkazom na nespravodlivosť, alebo tragické dôsledky pokračovania danej praxe (na morálku, zdravie, brannú moc, slávu a povest' Anglicka atď.). Implicitne sa pritom myslí, že sociálna patológia, demoralizovaná armáda, národná hanba, nekvalitná veda a školstvo sú alarmujúce, takpovediac krízové fenomény, z ktorými sa treba zaoberať a „prirodzenému“ behu tržného hospodárstva, ktoré je často obviňované zo spomínaných „vedľajších produktov“ je treba uložiť (hlavne) pomocou zákonodarstva výnimku a obmedziť jeho samopohyb. Úplná autonómia jednej sféry (v tomto prípade trhu) tak znamená nebezpečenstvo pre ostatné. Podľa Foucaulta je liberalizmus nesený dynamikou „slobody a bezpečia“ (Foucault 2004: 72) – sloboda ako autonómia plodí nebezpečie (a krízu). Liberálna spoločnosť sa ale s týmito nebezpečenstvami vysporadúva podľa Foucaulta pomocou kontroly symbolizovanej benthamovským „panoptikom“, čo je v našom ponímaní nepolitická moc.
 29. Tak by bolo možné popísať Marxovu kritiku kapitalizmu, alebo popise finančných kríz ak samo-deštruktívny zrýchľujúci sa samopohyb.
 30. Ostatne výsledkom tridsaťročnej vojny bolo mimo iné aj podriadenie si náboženstva politickou mocou – či už vo forme národných lutherských cirkví, ale aj vo forme napr. gallikanizmu, alebo úzkym formálnym a neformálnym prepojeniam kazateľne a trónu.
 31. Dá sa tak povedať, že značná časť inštitúcií a režimov, v rámci ktorých sa deje „policy as usual“ má v sebe inherentne zakonponovanú „skúsenosť krízy“, resp. strachu z jej znovuoobnovenia.
 32. Medzi najvýznamnejších autorov s podobnou ambíciou patrí Jürgen Habermas (2000: 9n). Zámerom jeho diela „Problémy legitimacy v pozdním kapitalizme“ je vytvoriť analytický pojem krízy aplikovateľný pre sociálne vedy. Aby sa vyhol problémom, ktoré s uchopením krízy majú jednak teórie systému (kríza je problémom systémovej integrácie, ohrozenie schopnosti riešiť problémy, udržovať svoje hranice, predstavuje problém riadenia), jednak teórie identity (kríza ako prelom v tradícii, zmena identifikácie, predstavy životného sveta (*lebenswelt*), ktorý je symbolicky konštruovaný, reprodukuje sa pomocou uznania platnosti noriem, legitimitou) (Habermas 2009: 13). Pokúša sa o spojenie týchto dvoch línií – problému systémovej a sociálnej integrácie, pričom problém sociálnej integrácie je preňho kľúčový. Spoločenská kríza je tak krízou legitimacy a je spojená s (ne)uznaním platnosti noriem, pričom existuje súvislosť medzi krízou legitimacy a krízou riadenia. Pre Habermasa je jadrom krízovej situácie nedostatok súhlasu s platnosťou sociálnych noriem, čo Habermasa radí ku kantovským mysliteľom. Legitimita je nepochybne dôležitým motívom krízy spoločnosti/politickej sféry, zdá sa, že ale nie je jediná (viď kap. V).
 33. V Platónovej Ústave aj v Aristotelovej Politike môžeme nájsť predstavu „čistých zriadení“, ktoré logikou vnútornej dynamiky prechádzajú od ctnostnej (napr. monarchia) k upadlej verzii zriadenia (tyrania), ktorá sa dostáva do krízy, aby ju následne nahradila vláda aristokracie. Machiavelli túto víziu postupného úpadku nezdiera. Pre Machiavelliho teóriu hrá dôležitú úlohu pojem *accidenti* (McCormick 1993) – vlastne nepredvídateľných situácií, výziev fortuny, na ktoré musí jednak „vir“, jednak spoločnosť reagovať, inak sú schopné zriadenie/spoločnosť zničiť.
 34. Je otázne, či si „krízovosť“ situácie spartánski vodcovia uvedomovali, alebo nie. Predpokladajme, že áno.

35. Podobne by sme mohli popísať rozpad Sovietskeho zväzu: po smrti Brežneva sa dostal Sovietsky zväz do krízy technického zaostávania, a legitimacy režimu. Perestrojka a glasnosť ako možné spôsoby liečby sa zároveň ukázali ako kontroverzné pre stabilitu režimu a štátu.
36. Toto popretie reality nemusí byť ale vždy prejavom nesúdnosti, ak nie niečoho horšieho. De Gaulle v Londýne po páde Francúzska bez podpory kolónii, bez zdrojov (ktoré dostával od Churchilla) no reprezentujúci veľkosť Francúzska sice popiera realitu, ale odlišným spôsobom ako Hitler v Berlíne. De Gaullovo popretie je jeden zo spôsobov, ako obnoviť francúzsky odboj, jeho popretie má byť sebanaplňujúcim sa proroctvom. Podobné popretia sú niekedy dôležité pre „zachovaniu si tváre“ (napr. Adenauerova téza o tom, že nacizmus sa dotkol Nemcov len okrajovo, alebo ďalšia de Gaullova téza o víťazstva Francúzska nad Nemeckom, alebo o masívnom odpore Francúzov proti nacizmu a Vichy). U Hitlera už ambícia „transformácie“ nie je – zostáva len vytesnenie.
37. Mohla by existovať tendencia považovať podobnú situáciu za prejav fixných ideí, alebo iných patológií aktérov. Nemusi to však tak nutne byť. Problém Rakúska medzi vojnami a následne nástup nacizmu nebol daný stratou súdnosti jeho politikov, ale skrátka nutnosťou žiť v štruktúrach, v ktorých nechceli – v situácii „štátu bez národa“.
38. Byrokracia je znamením modernej doby, prejav racionalizácie, a to pomerne osudovým prejavom – nedá sa jej vzoprieť (Weber, 1978: 1401), a ak raz získa nadvládu, strati ju len v kolapse spoločnosti a kultúry (Weber 1978: 1401), a dôsledky primátu hodnoty technickej administrácie bude tyrania.
39. Nasledujúca pasáž je reformuláciou autorovej tézy (Laššuth 2010).
40. Zánik civilizácie je pomerne častým motívom v nemeckej politickej filozofii majúcej korene vo weimarskom období, či už v prípade Morgenthaua, ale aj Schmitt a Arendtovej. Kryštálickým spôsobom tento pocit vyjadril Spengler vo svojej eseji Zánik civilizácie.
41. V kontexte konštruovaniu a obhajoby novej koncepcie dobra a spravodlivosti je asi vhodné podotknúť, že obraz a obhajoba politickej sféry (otvorenosť pre férový konflikt medzi hodnotami) korešponduje s predstavou v zásade neutrality politickej sféry – dlhodobá hegemonizácia sféry moci jednou hodnotou znamená koniec politiky. Námietka gramsciovského (post)marxizmu, realizmu E. H. Carra, alebo sociológie vedenia Karla Mannheimu, podľa ktorých „intelektuálne teórie a etické štandardy vskutku nie sú výrazy absolútnych a priori princípov ale historicky podmienené produkty okolností, a zároveň zbraňami na presadzovanie záujmov“ (Carr 1991: 68), by nemusela byť zásadnou, keďže práve v kontexte otvoreného politického priestoru má podobná námietka zmysel, môže byť prednesená s reálnou možnosťou „odhalenia kultúrnej hegemonie“, „pokrytectva morality“ a umožňuje „zmenu spoločenských noriem“ – ako to úspešne činia napr. feministky. Morgenthau a Williams sa s námietkami Carra a Mannheimu vedome vyrovnávajú, je to takpovediac jednou z výziev ich intelektuálnych projektov.

Použité zdroje:

- Adorno, Theodor a Horkheimer, Max. 2009. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh.
- Arendt, Hannah. 1990. *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Arendtová, Hannah. 2002. *Mezi minulostí a budoucností*. Brno: CDK.
- Aristoteles. 1999. *Politika I*. Praha: Oikoymenh.
- Austin, J. L. 1962. *How to do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bang, Henrik a Esmark, Andreas. 2009. „Good Governance. Network Society: Reconfiguring the Political from Politics to Policy.“ *Administrative Theory & Praxis* 31, č. 1, 7–37.
- Bělohradský, Barša a kol. 2010. *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy nejen o nové normalizaci*. Praha: Grimmus.
- Bíba, Jan. 2011. *Machiavelli mezi demokracií a republikanismem*. Dosud nevydáno.
- Boltanski, Luc a Chiapello, Ève. 2005. *The New Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Buzan, Barry et al. 2005. *Bezpečnost: nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií.

- Castells, Manuel. 2010. *The Information Age. Economy, Society, and Culture. Vol. I. The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Castells, Manuel. 2010b. *The Information Age Economy, Society, and Culture. Vol. II. The Power of Identity*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cerny, Philip G. 1999. „Globalising the political and politicising the global: Concluding reflection on International Political Economy as Vocation.“ *New Political Economy* 4, č. 1, 147–162.
- Carr, Edward H. 1991. *The Twenty year's crisis: 1919–1939*. London: Papermac.
- Cox, Robert. 1983. „Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method.“ *Millennium – Journal of International Studies* 12, č. 2, 162–175.
- Cutler, Claire. 2003. *Private Power and Global Authority. Transnational Merchant Law in the Global Political Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkheim, Émile. 2002. *Suicide. A study in sociology*. London/New York: Routledge Classics.
- Foucault, Michel. 2009. *Zrození biopolitiky*. Brno: CDK.
- Habermas, Jürgen. 2000. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia.
- Hauptmann, Emily. 2004. „A Local History of The Political.“ *Political Theory* 32, č. 1, 34–60.
- Husserl, Edmund. 1970. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Morgenthau, Hans J. 1967. *Scientific man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morgenthau, Hans J. 1978. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition. New York: Alfred A. Knopf.
- Kant, Immanuel. 1799. *Conflict of the Faculties*. New York: Abaris Books Inc.
- Kant, Immanuel. 1989. *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel. 1999. *K věčnému míru: filosofický projekt; O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*. Praha: Oikoymenth.
- Kennedy, John F. 1962. *Cuban Missile Crisis Speech by John F. Kennedy October 22nd 1962*. (<http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/sUVmCh-sB0moLfrBcaHaSg.aspx>).
- Kissinger, Henry. 2010. *Obnovení světového řádu*. Praha: Prostor.
- Koselleck, Reinhart. 1988. *Critique and Crisis. Enlightenment and Patogenies of Modern Society*. Cambridge: MIT Press.
- Koselleck, Reinhart. 2006. „Crisis.“ *Journal of the History of Ideas* 67, č. 2, s. 357–400.
- Krugman, Paul. 2009. *Návrat ekonomické krize*. Praha: Vyšehrad.
- Laclau, Ernesto a Mouffe, Chantall. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy – Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Laššuth, Juraj. 2010. „Hľadanie strateného realizmu. Porovnanie Morgenthauovho a Kantovho politického myslenia.“ *Mezinárodní vztahy* 45, č. 1, 89–98.
- Lefort, Claude. 1988. *Democracy and Political Theory*. Oxford: Polity Press.
- Leonard, Mark. 1999. *Network Europe: The New Case for Europe*. London: Foreign Policy Centre (<http://fpc.org.uk/fsblob/74.pdf>).
- Machiavelli, Niccoló. 1996. *Discourses on Livy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Maďarová, Zuzana. 2010. „Kříza v politice a v médiích. Analýza vládních a opozičních diskurzů o krize a obsahová analýza médií v čase krize.“ In: *Rodové důsledky krize. Aspekty vybraných případů*. Ed. Jana Cviková. Bratislava: Aspekt, 105–135.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 2000a. *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické. Svazek 2*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 2000b. *Moderní člověk a náboženství*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. 2000c. *Česká otázka; Naše nynější krize; Jan Hus*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.
- McCormick, John P. 1993. „Addressing the political exception: Machiavelli's ‚accidents‘ and the mixed regime.“ *The American Political Science Review* 87, č. 4, 888–900.
- McCormick, John P. 1997. *Carl Schmitt's Critique of the Liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- McCormick, John P. 2000. „Political science and political philosophy: Return to the classics – no, not those!“ *Political Science & Politics* 33, č. 2, 194–197.
- Morgenthau, Hans J. 1967. *Scientific man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morgenthau, Hans J. 1978. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. New York: Alfred A. Knopf.
- Pateman, Carole. „Participation and Democratic Theory.“ In: *The Democracy Sourcebook*. Eds. Robert Dahl, Ian Shapiro a Jose Cheibub. Cambridge: The MIT Press, 40–47.
- Polanyi, Karl. 2006. *Velká transformace*. Brno: CDK.
- Prozorov, Sergei. 2004. „Three theses on ‘governance’ and the political.“ *Journal of International Relations and Development* 7, č. 3, 267–293.
- Rawls, John. 1996. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Shilliam, Robbie. 2007. „Morgenthau in Context: German Backwardness, German Intellectuals and the Rise and Fall of the Liberal Project.“ *European Journal of International Relations* 13, č. 3, 299–327.
- Scheuerman, William E. 1999. *Carl Schmitt: the End of Law*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Schiller, Friedrich. 2006. *The Stage as Moral Institution*. (http://www.gutenberg.org/files/6798/6798-h/6798-h.htm#2H_4_0045).
- Schmidt, Vivien. 2009. „Putting the Political Back into Global Economy by Bringing the State Back.“ *World Politics* 61, č. 3, 516–546.
- Schmitt, Carl. 1985. *Political Theology Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Cambridge: MIT Press.
- Schmitt, Carl. 1986. *Political Romanticism*. Cambridge: MIT Press.
- Schmitt, Carl. 2000. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Schmitt, Carl. 2007 *Pojem politična*. Praha: Oikoymenh.
- Strange, Susan. 1986. *Casino Capitalism*. London: Blackwells.
- Strange, Susan. 1995. „The Defective State.“ *Daedalus* 124, č. 2, 55–74.
- Strange, Susan. 1996. *The retreat of the state. The diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, Susan. 1998. *Mad Money*. Manchester: Manchester University Press.
- Strange, Susan. 1999. „The Westfailure system.“ *Review of International Studies* 25, č. 3, 345–354.
- Stubs, Richard a Underhill, David. 1994. *Political Economy and Changing Global Order*. London: Macmillan.
- Sweet, Alec Stone. 2006. „The new Lex Mercatoria and transnational governance.“ *Journal of European Public Policy* 13, č. 5, 627–646.
- Walzer, Michael. 1983. *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, Max. 1998. *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: Oikoymenh.
- Williams, Michael C. 2004. „Why Ideas Matter in International Relations: Hans Morgenthau, Classical Realism, and the Moral Construction of Power Politics.“ *International Organization* 58, č. 3, 633–665.

Internetové zdroje:

- Tyden.cz. 2009. *Klaus: Krize je jako chripka. Trva sedm dni anebo tyden*. (http://www.tyden.cz/rubriky/byznys/cesko-v-krizi/klaus-krize-je-jako-chripka-trva-sedm-dni-anebo-tyden_104621.html).
- Ihned.cz. 2008. *Česko je oáza v moři krize, tvrdí Kalousek*. (<http://domaci.ihned.cz/c1-28766070-cesko-je-oaza-v-mori-krize-tvr-di-kalousek>).
- Kalousek, Miroslav. 2010. *Léčit krizi zvyšováním daní je v současné době asi totéž jako léčit anginu studenou sprchou*. (<http://www.miroslav-kalousek.cz/clanky-a-rozhovory/?clanek=1787>).